

УДК 343

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ

Книженко О. О.,

доктор юридичних наук, доцент,
начальник відділу досліджень
проблем протидії злочинності
НДІ Національної прокуратури України

Анотація: Розглянуто стан та динаміку злочинності у виправних колоніях. Визначено поняття «пенітенціарна злочинність». Окреслено структуру пенітенціарної злочинності. Показано, що кількість злочинів, що вчиняється у виправних колоніях за останні роки зростає. Ця тенденція простежувалася з 2009 року. В поточному році спостерігається тенденція до зниження такого виду злочинності.

Ключові слова: стан злочинності, динаміка злочинності, структура злочинності, виправні колонії, «пенітенціарна злочинність».

Аннотация: Рассмотрены состояние и динамика преступности в исправительных колониях. Определено понятие «пенитенциарная преступность». Показана структура пенитенциарной преступности. Показано, что количество преступлений, совершаемых в исправительных колониях за последние годы возросло. Эта тенденция прослеживалась с 2009 года. В текущем году наблюдается тенденция к снижению такого вида преступности.

Ключевые слова: состояние преступности, динамика преступности, структура преступности, исправительные колонии, «пенитенциарная преступность».

Annotation: Consisting and crime wave is considered of correctional colonies. A concept «Penitentiarna criminality is certain». The structure of penitentiarnoy criminality is rotined. It is rotined that amount of crimes, accomplished in correctional colonies grew in the last few years. This tendency was traced from 2009. In a cy there is a tendency to the decline of such type of criminality.

Key words: state of criminality, crime wave, structure of criminality, correctional colonies, «penitentiarna criminality».

Злочини, що скоюються засудженими у місцях позбавлення волі становлять серйозну небезпеку для держави. Обумовлено це тим, що вони негативно впливають на досягнення цілей покарання, дестабілізують оперативну обстановку і стан правопорядку у виправних установах.

Отже, вивчення проблем, пов'язаних із виконанням позбавлення волі, як виду покарання, з'ясування механізму вчинення нових кримінальних правопорушень (злочинів) і застосування належних профілактичних заходів сприятиме виявленню, усуненню, нейтралізації негативних явищ і процесів, що мають місце в місцях позбавлення волі.

Метою цієї роботи є аналіз сучасного стану, динаміки та структури злочинності у виправних колоніях, що є складовими кримінологічної характеристики злочинів.

У кримінологічній літературі пенітенціарній злочинності були присвячені праці Ю.М. Антояня, О. М. Бандурки, В. Т. Білоуса, І.Г. Богатирьова, В. В. Василевича, В. В. Голіни, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, В. С. Квашиса, А. В. Кирилюка, О. Г. Колба, С.Ю. Лукашевича, В. К. Сауляка, О. В. Старкова та ін.

Однак, щоб мати повне уявлення про кримінологічну характеристику пенітенціарної злочинності необхідно постійно оновлювати інформацію щодо її якісних та кількісних показників.

Кримінологічна характеристика злочинів невід'ємно пов'язана з кримінологічним аналізом злочинності, яка полягає в огляді злочинності як сукупного поняття – сукупності чи навіть системи злочинів [1, с. 138]. Кримінологічну характеристику розглядають як описання властивостей, закономірностей, факторів і наслідків злочинності

(окремого її роду або виду), а також якостей особистості злочинця (окремого її типу).

Отже, кримінологічна характеристика злочинів складає інформаційну основу для протидії злочинам, є, з одного боку, найважливішим засобом оптимізації науково-дослідної діяльності, спрямованої на вироблення прикладних наукових рекомендацій, безпосередньо адресованих практиці запобігання злочинам, а з другого боку – теоретичним обґрунтуванням запропонованих суб'єктам запобігання злочинів запобіжних засобів.

Перш ніж розкривати кримінологічну характеристику злочинів, що вчиняються у виправних колоніях, нагадаємо, що відповідно до ч. 2 ст. 11 чинного Кримінально-виконавчого кодексу України (далі КВК України) кримінально-виконавчі установи разом із арештними домами, спеціальними виховними колоніями належать до установ виконання покарань (далі – УВП).

У свою чергу, кримінально-виконавчі установи поділяються на кримінально-виконавчі установи відкритого типу (виправні центри) і кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії). Виправні колонії поділяються на колонії мінімального, середнього і максимального рівнів безпеки.

За даними Державної пенітенціарної служби України (далі – ДПС), в місцях позбавлення волі в державі станом на 1 липня 2013 містилося 136223 чол. [2].

Згідно статистичної звітності найбільша кількість засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі припадає на Донецьку область. Таке становище обумовлене місцем розташування виправних колоній – найбільша їхня кількість припадає саме на Донецьку область. Зокрема до структури управління Державної пенітенціарної служби України в Донецькій області входять 15 виправних колоній: – 1 виправна колонія

максимального рівня безпеки; 10 виправних колоній середнього рівня безпеки; 3 виправних колоній мінімального рівня безпеки та Жданівська ВК (№3) – обласна протитуберкульозна лікарня [3].

Злочинність у місцях позбавлення волі визначається кількістю зареєстрованих злочинів та засуджених, які їх вчинили під час відбування покарання у виді позбавлення волі. Цей вид злочинності також можна віднести до рецидивної злочинності, оскільки вона пов'язана із повторним вчиненням злочинів, особами, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Також цей вид злочинності відносять до пенітенціарної. Однак, необхідно відзначити, що в кримінологічній літературі не має однозначного підходу у визначенні останньої. Зокрема, обстоюється позиція, що слід розрізняти пенітенціарну злочинність у широкому і вузькому сенсі слова. У широкому сенсі слова пенітенціарна злочинність – це негативне, історично мінливе соціальне явище кримінально-правового характеру, що становить собою сукупність усіх злочинів, скоєних на території виправних установ; поза територією місць позбавлення волі (наприклад, засудженими, які перебувають на безконвойному пересуванні, засудженими колоній-поселень, засудженими, що етапуються і т. д.), а також злочинів, скоєних іншими особами за межами виправних установ, якщо вони посягають на кримінально-виконавчі правовідносини, за визначений період часу. У вузькому сенсі слова пенітенціарна злочинність – це сукупність злочинів, скоєних засудженими до позбавлення волі за певний проміжок часу [4]. Більш обгрунтовано, на нашу думку, є друга позиція, яка й буде підтримана в цій праці.

До основних ознак пенітенціарної злочинності відносять такі:

- пенітенціарна злочинність є частиною загальної злочинності, тому характеризується загальними кримінально-правовими ознаками;
- місце вчинення пенітенціарного злочину суворо визначено, такими є території державних установ, що забезпечують виконання покарання у виді позбавлення волі;
- скоюється в специфічних умовах, обумовлених діяльністю пенітенціарної установи;
- суб'єктом пенітенціарного злочину є засуджений, який скоїв злочин в межах виправної установи, в якому відбуває покарання у виді позбавлення волі;
- вчинений злочин має підвищену суспільну небезпеку, так як має місце рецидив, іменований як пенітенціарний;
- пенітенціарний злочин свідчить про те, що мета виправлення засудженого, а також запобігання вчинення ним нових злочинів не досягнута;
- особливе психічне ставлення пенітенціарного злочинця до вчиненого злочину, яке обумовлюється умовами пенітенціарної установи;
- особливостями детермінації пенітенціарної злочинності є властивості особистості засуджених та кримінальної субкультури в місцях позбавлення волі [5].

У кримінологічній літературі при кримінологічному аналізі стосовно місць позбавлення

волі, як правило, виділяють такі підвиди злочинної поведінки засуджених:

- ухилення від відбування покарання;
- масові (групові) злочинні прояви засуджених;
- статеві ексцеси засуджених;
- використання заборонених для засуджених в установах виконання покарань (далі – УВП) засобів і предметів (наркотичних, психотропних, зброї);
- перешкоджання діяльності УВП і їх співробітникам;
- традиційні різновиди злочинної поведінки засуджених: насильницької та іншої загальнокримінальної мотивації [6, с. 159].

У літературі є дискусійним питання щодо того, чи охоплювати поняттям «злочинність у місцях позбавлення волі» випадки вчинення злочинів персоналом УВП [7, с. 56]. Не дивлячись на те, що співробітники ДПС є суб'єктами кримінально-виконавчих відносин та об'єднані їх змістом із засудженими, вважаємо, що слід підтримати позицію вчених, що вони не можуть бути суб'єктами злочинів і елементами такого явища, як злочинність в УВП, так як остання є різновидом рецидивної злочинності, а у склад персоналу УВП відповідно до вимог нормативно-правових актів ДПС раніше судимих осіб не зараховують. У понятті «злочинність у місцях позбавлення волі» термін «місце позбавлення волі» розуміється як установа виконання покарань щодо осіб, засуджених до даного виду покарання, і ніякого відношення у такому контексті до персоналу колонії не має: засуджений відбуває покарання, а персонал ДПС його виконує [6, с. 166-167].

Згідно результатів проведеного дослідження Колбом О.Г., деякі злочини в УВП, що вчиняються засудженими (або особами, які утримуються у місцях попереднього ув'язнення), носять тільки «внутрішню» спрямованість: втеча з місць позбавлення волі, з-під арешту чи з-під варті (ст. 393 КК України); ухилення від відбування покарання (ст. 399 КК), т. ін. В інших випадках засуджені вчиняють так звані «звичайні» загально-кримінальні діяння (вбивства, нанесення тілесних ушкоджень, т. ін.), які, проте, мають свою специфіку, що обумовлена як особливостями спеціального суб'єкта злочину (яким виступає особа, відносно якої винесений обвинувальний вирок суду, що вступив у законну силу), так і конкретними ситуаціями їх вчинення, а саме: місцем (УВП), обстановкою (відбуванням покарання) [6, с. 158].

Розглянемо стан злочинності в УВП. При цьому під станом злочинності будемо розуміти абсолютну кількість злочинів, вчинених на певній території, за певний відрізок часу, а також кількість осіб, які їх вчинили. Цей показник визначає кількісний стан злочинності. Як свідчить практика, на нього можуть впливати зміни в законодавстві або в практиці його застосування. При цьому прийняття нового законодавчого акта, що криміналізує або декриміналізує суспільно небезпечне діяння, тягне за собою збільшення чи зменшення числа злочинів. Згідно оперативних даних про стан злочинності в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДПС України кількість злочинів, що вчиняється у виправних колоніях за останні роки зростала. Ця тенденція простежувалася з 2009 року. До 2008 року

цей вид злочинності також зростає, однак цей рік став переломним, оскільки було зафіксовано 536 злочинів, а в наступні два роки кількість злочинів знизилась до 422 та 420 відповідно. Однак у 2011 році її показник сягнув позначки 464 злочинів, а у 2012 році досяг рекордної позначки у 568 злочинів, що на 103 злочини більше, ніж у 2008 році¹. У порівнянні 2012 та 2011 років зростання злочинності в УВП відбулося на 22,4%. У поточному році спостерігається тенденція до зниження такого виду злочинності. Так, відповідно до статистичних даних, рівень злочинності на 1000 засуджених у цілому по державі в порівнянні за 9 місяців з 2012 роком знизився на 0,3.

У структурі злочинності в УВП найбільше переважають так звані «наркотичні злочини» та злісна непокоря, за ними слідує втечі. Окрім зазначеної категорії злочинів в УВП вчиняються й насильницькі злочини, зокрема вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, тілесні ушкодження середньої тяжкості. В місцях позбавлення волі вчиняються й посягання на представників УВП. Значно менше вчиняються злочини корисливої спрямованості (крадіжки, розбої, грабежі). В категорії «інші злочини» трапляються злочини проти статевої свободи та недоторканості, легкі тілесні ушкодження.

У відсотках збільшення кількості зареєстрованих злочинів у 2012 році виглядає так:

- у сфері обігу наркотичних засобів **на 16,5%** (184 проти 158 у 2011 р.);
- злісна непокоря – **на 28% (201)** проти 157 у 2011 р.);
- ухилення від відбування покарання – **на 8%** (з 75 до 81 у 2011 р.).

Для отримання даних, необхідних для порівняння показників злочинності в УВП в просторі та часі, використовують такий показник, як коефіцієнт злочинності. Останній характеризує її інтенсивність у певній УВП і виражається в кількості злочинів, що припадають на 1000 засуджених. Без сумніву, що кількісні показники стану злочинності в УВП відіграють об'єктивну роль при її вивченні. Їх використовують для порівняння: проявів злочинності в різні періоди; одного структурного виду злочинності з іншим; однакових періодів проявів злочинності в різних колоніях. Більш того, враховуючи, що злочинність в УВП як явище матеріального світу, перебуває в постійному русі та зміні, для його характеристики використовується такий показник, як динаміка злочинності, що означає зміни у стані, структурі, характері, географії злочинності, які відбуваються протягом певного періоду. Крім цього, серед якісних показників злочинності в місцях позбавлення волі вчені виділяють структуру та характер злочинності. При цьому під структурою злочинності в УВП слід, на наш погляд, розуміти внутрішню властиву їй ознаку, що розкриває якісно різні групи або види злочинів, з яких вона складається, та що вчинені за певний проміжок часу в колонії відповідного рівня безпеки.

Крім рівня, динаміки і структури злочинності, в кримінології існує поняття «географія злочинності», під якою стосовно ДПС варто, на нашу думку, розуміти її поширення в УВП різних рівнів безпеки та регіонів держави. Географія злочинності

визначається за допомогою таких показників, як питома вага злочинності в УВП певного регіону в загальній кількості злочинів, вчинених у цілому в системі ДПС, а також за індивідуальними коефіцієнтами злочинності в конкретній колонії. Як показує практика та встановлено нами в ході дослідження, географічна нерівномірність у рівні, динаміці та структурі злочинності пояснюється: соціально-економічними умовами того чи іншого регіону та конкретної УВП; якісним та кількісним складом засуджених; рівнем соціально-виховної роботи з засудженими та організацією їх дозвілля в місцях позбавлення волі; станом протидії зі злочинністю в УВП, т. ін. При цьому виявлення та врахування територіальної різниці в злочинності – це один із шляхів ефективного запобігання вчиненню злочинів у місцях позбавлення волі. Саме таким чином стають більш видимими і конкретні детермінанти злочинності, що має не лише пізнавальне значення, але й є основою організації профілактичної діяльності в УВП [6, с. 171].

Оперативні дані щодо стану злочинності в УВП свідчать, що структура злочинності по регіонах України дещо відрізняється. Це є цілком закономірним явищем.

Найбільш небезпечними злочинними проявами в виправних колоніях залишаються насильницькі злочини (вбивства, тілесні ушкодження, побої, мордування тощо).

Переважає більшість злочинів засудженими вчиняється в той час, коли в УВП перебуває основна частина персоналу, що свідчить про неефективне використання сил і засобів, які застосовуються у контролі за поведінкою засуджених. Встановлений взаємозв'язок злочинності в місцях позбавлення волі з порами року. Так, весною помітно зростає кількість насильницьких злочинів проти життя й здоров'я особи. У той самий час, невеликою є кримінальна активність засуджених у цьому напрямку взимку [6, с. 171-174].

Таким чином, динаміка злочинності в УВП в цілому та в виправних колоніях зокрема, розпочинаючи з 2011 року, мала тенденцію до збільшення. Так, якщо в 2011 році коефіцієнт рівня злочинності в розрахунку на 1000 засуджених склав 3,01 одиниці, то в 2012 році він склав вже 3,86. Найвищий коефіцієнт рівня злочинності був зафіксований у 2007 та 2008 роках й становив відповідно 4,22 та 4,87 одиниці. Отже, починаючи з 2009 року рівень злочинності почав знижуватися, однак, як вже було зазначено, в 2012 році почав знову зростати. На сьогодні коефіцієнт рівня злочинності у порівнянні за 9 місяців за 2012 знизився на 0,3.

У структурі злочинності в цих установах найбільше переважають так звані «наркотичні злочини» та злісна непокоря, за ними слідує втечі. Окрім зазначеної категорії злочинів вчиняються й насильницькі злочини, зокрема вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, тілесні ушкодження середньої тяжкості. В місцях позбавлення волі вчиняються й посягання на представників УВП. Значно менше вчиняються злочини корисливої спрямованості (крадіжки, розбої, грабежі). В категорії «інші злочини» трапляються злочини проти статевої свободи та недоторканості, легкі тілесні ушкодження.

ПРИМІТКИ

1. Вважаємо, що «скачок» в 2008 році в динаміці злочинності УВП обумовлений поміж інших чинників й політичними процесами, які на той час відбувалися в державі. На підтвердження своєї думки, звернемося до аналітичних досліджень, проведених І.Г. Богатирьовим. Зокрема, вчений до факторів, які впливають на форми реалізації пенітенціарної політики відносить рівень розвитку демократизму, захисту прав і свобод людини та громадянина; рівень розвитку кримінально-виконавчого законодавства та ступінь його відповідності вимогам міжнародних правил і стандартів поведіння із засудженими. – Пенітенціарні установи України (теоретико-правове дослідження): наукове видання (трьома мовами) / Іван Богатирьов. – К.: 2013. – С. 46.

Так, на початку 2007 року був підготовлений законопроект, який передбачав підпорядкованість Державного департаменту України з питань виконання покарань (далі – Департамент) Мінюсту, однак складні політичні події та розпуск парламенту не дали можливості розглянути цей документ і прийняти відповідне рішення. Протягом всього 2007 року передача кримінально-виконавчої служби у відання Мінюсту носила непослідовний і суперечливий характер. 11 липня 2007 року Кабінетом Міністрів України була прийнята Постанова №916, якою було затверджено нове Положення про Департамент, але своїм Указом №667/2007 Президент України призупинив дію цієї Постанови, вказавши, що діяльність Департаменту має бути врегульовано законом, а не урядовою постановою. Своїм Указом №401/2008 від 25 квітня 2008 року Президент ухвалив Концепцію реформування Державної кримінально-виконавчої системи України. Суттєвим моментом Концепції є повна відсутність згадки про майбутню підпорядкованість системи. Тоді як Департамент має перетворитися на цивільну службу, повністю підпорядковану Міністерству юстиції. Звичайно, при цьому мають бути збережені норми щодо соціального захисту персоналу кримінально-виконавчої служби. У серпні 2009 року було призначено нового голову Департаменту. Як відзначається в літературі, це призначення характеризувалася тим, що вперше за роки незалежності держави кандидатура на посаду керівника відомства погоджувалася із правозахисними організаціями, що можна вважати прогресом на шляху відкритості

відомства для суспільства. – <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1245919834>.

Указом Президента України №1085/2010 від 9 грудня 2010 року «Про оптимізацію системи центральних органів влади» було створено Державну пенітенціарну службу, реорганізувавши Державний департамент України з питань виконання покарань, як зазначено в Указі, «з метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, усунення дублювання їх повноважень, забезпечення скорочення чисельності управлінського апарату та витрат на його утримання, підвищення ефективності державного управління». – <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1298368015>.

ЛІТЕРАТУРА

1. Криминология: учебник / Г.А. Аванесов и др.; под ред. Г.А. Аванесова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. – 576 с.
2. Букалов О. Тюрми України розвантажуються [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1375137009>
3. Головний сайт Державної пенітенціарної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/don/uk/publish/article/84776>
4. Громов В.Г. Пенитенциарная преступность / В. Г. Громов // Современное право. – 2007. – С. 65- 69.
5. Ваганов А.Б. Криминологическая характеристика пенитенциарной преступности и ее профилактика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Ваганов А.Б. – Челябинск, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lawtech.ru/document/2012avtoref031>
6. Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинів: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: за спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Колб Олександр Григорович. – К., 2007. – 512 с.
7. Лукашевич С.Ю. Криминологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Лукашевич Сергій Юрійович. – Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2001. – 200 с.